

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Heikkilä, Hannu

Title: "Rakas ystäväni Klaudia!" : evakkoon joutuneiden ystävysten kirjeet talvi- ja jatkosodan vuosina kätilö Klaudia Mureen kirjeenvaihoissa

Year: 2020

Version: Published version

Copyright: © 2020 Suomen sukututkimusseura

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Heikkilä, H. (2020). "Rakas ystäväni Klaudia!" : evakkoon joutuneiden ystävysten kirjeet talvi- ja jatkosodan vuosina kätilö Klaudia Mureen kirjeenvaihoissa. *Genos*, 91(2), 79-93.

"Rakas ystäväni Klaudia!"

Evakkoon joutuneiden ystävysten kirjeet talvi- ja jatkosodan vuosina kättilö Klaudia Mureen kirjeenvaihdossa

Hannu Heikkilä

Tässä artikkelissa tarkastellaan salmilaisen kättilön Klaudia Mureen (1900–1947) ja hänen ystäviensä kirjeitä toisen maailmansodan vuosilta 1939–1944. Artikkelin näkökulmina ovat kirjoittamisen käytänteet ja ystävyssuhteiden ylläpitäminen poikkeusolosuhteissa. Klaudia Mureen ystävät olivat pääosin 1800–1900-lukujen taitteessa syntyneitä naisia, jotka olivat kotoisin Salmista, Sortavalasta ja Viipurista. He olivat itsenäisten ammattien harjoittajia ja heidän toimeentulonsa oli turvattu. Talvisodan vuoksi ystävykset hajaantuivat eri puolille Suomea, joten he ylläpitivät ystävyystään kirjeitä kirjoittamalla. Lähdeaineistona nämä kirjeet mahdollistavat luennan, joka valottaa vähän tutkittua ihmisryhmää sotavuosina.

Evakkoystävyksien kirjeet tutkimuskohteena¹

Toinen maailmansota erotti toisistaan salmilaisen kättilön Klaudia Mureen (1900–1947) ja hänen ystävänsä. Ystäviä yhdisti kotitausta Laatokan Karjalassa tai Karjalankannaksella. He olivat tunteneet toisensa lapsuudesta asti, tai tutustuneet myöhemmin opintojen, työn tai harrastusten kautta. Tässä artikkelissa kysyn, miten ja miksi evakkoon joutuneet ystävykset pitivät yhteyttä toisiinsa talvisodan syttymisestä vuoden 1944 loppuun, millaisiksi heidän kirjoittamisen käytäntönsä muodostuivat ja miten he ylläpitivät ystävyystään kirjeitä kirjoittamalla. Samalla esittelen kirjeitä ja kortteja historian-tutkimuksen lähdeyyppinä. Poikkeusolosuhteiden vuoksi kirjeet olivat ystävyksien keskinäisen vuorovaikutuksen muoto.² Kirjoittajat olivat pääosin 1800–1900-lukujen vaihteessa syntyneitä, koulutettuja ja ammattiteissa toimivia naisia, joiden sosiaalis-taloudellinen asema oli sota-ajasta huolimatta hyvä.

Sota-ajan kirjeenvaihtojen historian-tutkimusta aloiteltiin Tampereella 1980-luvulla.³ 2000- ja 2010-lukujen kuluessa on ilmestynyt useita perheiden, aviopuolisoiden tai seurustelevien pariin kirjeitä käsitteleviä opinnäytteitä ja muita tutkimuksia. Kirjeitä on lähestytty

kulttuurihistoriallisina dokumentteina, joista on luettu esiin niiden dialogisuutta ja narratiivisuutta sekä tarkasteltu kirjeitä selviytymisen näkökulmasta. Keskeisiä aihepiiriä käsitteleviä kotimaisia artikkelikokoelmia ovat Maarit Leskelä-Kärjen, Anu Lahtisen ja Kirsi Vainio-Korhosen toimittama *Kirjeet ja historiantutkimus* (2011) ja Marko Tikan, Ilari Taskisen ja Seija-Leena Nevala-Nurmen toimittama *Kirjeitä sodasta* (2015).⁴ Kasvanut mielenkiinto sota-aikojen kirjeitä kohtaan liittyy uuden sotahistorian nousuun. Uuden sotahistorian myötä menneisyyden ihmisistä yksilöllisinä toimijoina ja kokijoina tuli keskeisiä tutkimuskohteita.⁵ Vähälle huomiolle tutkimuksessa ovat kuitenkin jääneet ystävykset sekä keski-ikäiset ja sitä vanhemmat kirjeiden kirjoittajat.⁶

Tämän artikkelin lähteenä käytän noin sataa kirjettä, jotka kuuluvat Mureen perheen kirjekokoelmaan. Kokoelmassa on vuoden 1939 lopulta vuoden 1944 loppuun kaikkiaan noin 900 kirjettä, joista noin 670 on perheenjäseneltä toiselle lähetettyjä ja noin 230 muiden lähettämiä. Muut lähettäjät olivat työtovereita, sukulaisia ja ystäviä. Kokonaisuudessaan Mureen perheen kirjekokoelmaan kuuluu noin 2 000 kirjettä. Kokoelma koostuu leski Tatjana

Mureen (1876–1947) ja tämän viiden aikuisen lapsen vastaanottamista kirjeistä, joita he alkoivat tallettaa systemaattisesti loppusyksyllä 1939. Viimeisimmät kokoelman kirjeet ovat 1980-luvulta.⁷

Toisen maailmansodan aikana kenttäpostitse lähetetyt kirjeet ja kortit olivat välittäjinä sotarintaman ja kotirintaman välillä, mutta kenttäpostin rinnalla kulki edelleen myös tavallinen siviiliposti. Talvisodan ja jatkosodan aikana vallitsivat hieman erilaiset kenttäpostin sensuurikäytännöt, mutta pääosin sensuuri perustui pistokoetarkastuksiin. Sensuurin vuoksi kiellettyjä olivat esimerkiksi maininat joukkojen sijoituspaikoista ja kirjoitukset, jotka katsottiin haitallisiksi puolustuksen, turvallisuuden tai mielialojen kannalta.⁸ Kenttäpostiin kirjoittavat olivat tietoisia sensuurista, mikä vaikutti heidän ilmaisuunsa. Sensuurin ottaminen huomioon oli kuitenkin aktiivista, eli kirjoittajilla oli keinoja saada tarkoittamansa viesti rajoituksista huolimatta vastaanottajan tietoon. Sensuuri koski jatkosodan aikana myös takaisin vallatun alueen ja Itä-Karjalan kotimaista siviilipostiliikennettä.⁹

Artikkelin päälähteeksi valitsemistani noin sadasta kirjeestä vajaan 20 on kulkenut kenttäpostitse ja noin 35 tavallisessa siviilipostissa vuoden 1939 lopusta vuoden 1944 loppuun. Kenttäpostissa kulkivat kirjeet, jotka perheen ystävät ja sukulaiset lähettivät Klaudian vel-

Osa Klaudia Murelle Salmiin lähetetyistä siviilikirjeistä joutui sensorin tarkastamaksi. Tässä tapauksessa lähes kokonainen kappale vedettiin yli. Kuva: Suomen Asutuseuseon arkisto, Hannu Heikkilä.

jelle kanttori Johannes Murelle (1907–1987) ja jotka Klaudia ja tämän Tatjana-äiti saivat sukulaisiltaan rintamalta. Klaudia ja hänen lähiomaisensa, joista etenkin sisar, kättilö Nasti Mure (1904–1981), saivat läpi sotavuosien myös siviilipostin kautta lähetettyjä kirjeitä. Kuitenkin osa siviilipostin kirjeistä joutui sensuurin pistokokeisiin, kun Klaudia Mure oli talvisodan aikana sotatoimialueella ja kun hän palasi Salmiin jatkosodan aikana. Noin 45 kirjettä lukeutuu tähän siviilipostiin, joka kulki sensuurin läpi tammi-helmikuussa 1940 ja etenkin syksyn 1941 ja kesän 1944 välisenä aikana. Tarkastukset ja sensuuri toteutuivat kenttäpostin tavoin pistokokeina.¹⁰

Sensuroinnin kohteeksi on joutunut ainakin yksi kirje, joka on lähetetty siviilipostissa Klaudialle. Kirjeestä on jäljellä kirjekuori ja viimeinen sivu, jonka sisällöstä on vedetty yli noin puolet. Kolme muuta siviilipostissa lähetettyä kirjettä on avattu ja luettu, mutta niiden sisältöön ei ole puututtu. Kenttäpostitse lähetettyjä kirjeitä tai kirjepostikortteja ei ole luettu sensuuroitomisesta. Hieman yli kymmenestä

Kirjeiden lisäksi lähetettiin kortteja. Tämän kortin Sonja lähetti Seinäjoelta, jossa oli käymässä. Sonja kiitti Klaudiaa kirjeestä ja toivoi tätä luokseen. Kuva: Suomen Asutuseuseon arkisto, Hannu Heikkilä.

kirjeestä puuttuu kirjekuori, mutta muiden osalta voi päätellä, että yhtä vaille kaikki ovat kulkeneet joko kenttä- tai siviilipostin kautta. Ilmeisesti vain yksi kirje on lähetetty paketin mukana, ja paketin toimitti perille yhteinen tuttava ohikulkumatkallaan.¹¹ Vastaavasti yksi postikortti on lähetetty kirjeen tai paketin mukana, kun muut ovat kulkeneet postilähe-tyksinä. Korteista yksi on merkintöjensä perus-teella joutunut sensorin luettavaksi, mutta sen-sori ei ole puuttunut sisältöön.¹²

Kirjeiden rinnalla lähetettiin painetuille postikorttipohjille käsin kirjoitettuja niin sanot-tuja kirjepostikortteja ja postikortteja, joita ei suljettu kirjekuoreen. Ne eroavat kirjeistä raja-tun tilansa vuoksi, vaikka kirjepostikortissa oli enemmän kirjoitustilaa kuin postikortissa: kuvapuoli oli varattu joko kokonaan tai puoliksi kirjoittamiseen. Noin sadasta kirjeestä noin 20 on kirjepostikortteja.¹³ Kirjepostikortteja kirjoitettiin etenkin silloin, kun ystävälle tar-koitettu viesti oli määrällisesti lyhyt ja tiedo-tuksenomainen. Artikkelin aineisto-otantaan sisältyy myös muutamia rintamalla kirjoitettuja kirjepostikortteja, jotka ovat kulkeneet kenttä-postissa.¹⁴ Sisältönsä ja ilmaisunsa puolesta kir-jepostikortit rinnastuvat kirjeisiin.

Postikortteja lähetettiin etenkin juhlahpyhien aikaan, ja Mureen perheen arkistossa on säily-nyt kirjeiden kanssa samalla aika- ja lähettäjä-rajuuksella noin 50 korttia. Niistä hieman yli puolet on ystävien ja lähes puolet sukulaisten lähettämiä. Korteista valtaosa on lähetetty sivi-ilipostissa Klaudia Mureelle (noin 25 korttia). Näyttää siltä, että sukulaiset suosivat kortteja kirjeiden sijaan.¹⁵ Postikortin lähettäminen oli vaivattomampaa ja tietyin ehdoin edullisempaa kuin kirjeen tai kirjepostikortin lähettäminen. Osa korteista on kulkenut niin sanottuina pai-notuotteina, joiden postimaksu oli alempi kuin kirjeiden ja postikorttien postimaksut.¹⁶

Artikkelin aineisto-otannan vuosirajauksen 1939–1944 aloitus on yhteydessä kirjeenvaihto-ten alkamiseen talvisodan vuoksi ja lopetus jatkosodan päättymiseen ja siitä seuranneeseen toiseen evakkomatkaan. Tämä muutti kirjeen-vaihtojen käytänteitä, minkä lisäksi vuoden 1944 lopulla ja vuoden 1945 alussa kenttäposti

lakkautettiin ja pääosin kotimaisen kirjepostin sensuuri päättyi.¹⁷

Kirjeet olivat omana aikanaan yksityisiä ja intiimejä, joten kirjoitan henkilöistä pääosin pelkillä etunimillä ja kuvailen heidän tausta-tietojaan yleisellä tasolla. Tutkimuseettisesti merkityksellistä on sekin, etteivät ystävät ole voineet valita, tallettaako vastaanottaja heidän kirjeensä.¹⁸ Klaudia Mureesta ja hänen per-heenjäsenistään kirjoitan koko nimillä, koska perheen toisen maailmansodan jälkeen raken-tamasta asutustilasta muodostettiin kotimuseo, Suomen Asutumsmuseo. Museossa perheenjäse-net esitellään omilla nimillään. Pohjois-Savossa Lapinlahden Alapitkällä sijaitseva museo kertoo Mureen perheen kodin ja elämänvaiheiden avulla Karjalan evakkojen ja rintamamiesten asuttamisesta, jälleenrakennuskaudesta ja elä-mästä asutustiloilla 1940-luvulta 1970-luvun alkuun. Mureen perheen kirjekokoelma sijaitsee Suomen Asutumsmuseon arkistossa, ja museota ylläpitävä Asutumsmuseosäätiö on myöntänyt tutkimusluvan Mureen perheen aineistojen käyttämiseen tutkimustarkoituksessa.¹⁹

Tutkijalle kirjeet avaavat ikkunan aikalais-

SUOMEN ASUTUSMUSEO

Suomen Asutumsmuseo on Lapinlahden Alapitkällä sijaitseva erikoismuseo, joka kertoo Karjalan evakkojen ja rintamamiesten asuttamisesta toisen maailmansodan jäl-keen maanhankintalain nojalla. Museoituna on kokonaisuudessaan Mureen sisarusten autenttinen asutustila, joka on ollut avoinna yleisölle kesästä 2000 lähtien. Museoon kuuluu talo (1952), navetta (1948), sauna (1948) ja puimalato (1959), joissa on esillä tilan alkuperäistä Mureen sisaruksille kuu-lunutta esineistöä 1940-luvulta 1970-luvun alkuun. Vanhimmat esineet on tuotu evak-komatalla Karjalasta. Museota ylläpitää Asutumsmuseosäätiö, jonka perustajajäseniä ovat Karjalan Liitto ry, Lapinlahden Karja-laiset ry, Lapinlahden kunta, Lapinlahden Osuuspankki, Lapinlahden seurakunta, Ortodoksinen kirkollishallitus, Salmi-Säätiö ja Savon Voima Oyj. Museo on avoinna vuo-sittain 15.6.–15.8. välisenä aikana ja ryhmille myös tilauksesta.

käsityksiin, yksilöllisiin kokemuksiin ja keskusteluihin, koska kirjeisiin on tallentunut kirjoittamishetken tilanne näkemyksineen. Toisaalta kirjeet ovat dialogisia, eli ne ovat olleet osana keskustelua. Sen vuoksi luen aineistoa ottaen huomioon kirjeiden avoimuuden. Kirjoittajahan ei ole tiennyt tulevaa, vaan on elänyt kirjoittamishetkessä.²⁰

Kirjeiden kirjoittajat

Klaudia Mure (1900–1947) toimi ennen toista maailmansotaa Salmin kunnan kättilönä. Hänen naispuoliset ystävänsä olivat myös koulutettuja ja 1800-luvun lopulla tai vuosisadan vaihteessa syntyneitä. Kirjekokoelmasta voi päätellä, että sotavuosina Klaudia kirjoitti ystävistään useimmiten Sonjan, Martan ja Aunen kanssa. Sonja oli toisen maailmansodan aikana kauppiana Etelä-Pohjanmaalla, kun hänen miehensä oli rintamalla. Sonja kuului Klaudian ja tämän veljen, kanttori Johannes Mureen, lapsuudenystäviin. Sonjan lähettämiä kirjeitä ja kortteja on sotavuosilta tallella yhteensä 25 kappaletta.²¹

Martta oli asunut ennen sotaa Viipurissa. Sodan aikana hän asui pääkaupunkiseudulla ja Viipurin maalaiskunnassa, jossa hänen toinen miehensä työskenteli rautatieasemalla. Martan lähettämiä kirjeitä ja kortteja on 14 kappaletta. Aune oli puolestaan ollut opettajana Salmassa, josta siirtyi Kymenlaaksoon lastensa kanssa. Aunen lähettämiä kirjeitä ja kortteja on kymmenen, ja ne painottuvat vuosiin 1942 ja 1943. Klaudia on tallettanut omia kirjelunoksiinsa, joista yksi oli tarkoitettu Martalle ja kaksi Aunelle. Yhteensä Klaudian kirjekokoelmassa on vuoden 1939 lopusta vuoden 1944 loppuun on noin 280 kirjettä, joista noin 160 perheenjäsenten ja 120 muiden lähettämiä. Kortteja on noin sata.²²

Klaudia Mureen tavoin hänen sisarensa Nasti Mure työskenteli 1930-luvulla Salmin kunnan kättilönä, ja sisaruksilla oli yhteisiä ystäviä. Esimerkiksi Anni Pa., jota nimitän leipätekstissä selvyyden vuoksi emännöitsijä-Anniksi, kirjoitti molemmille. Hän oli ollut Salmassa ravintolan emännöitsijänä ja siirtynyt osuusliikkeen ravintolan emännäksi Etelä-

Savoon. Yhteensä Annin lähettämiä kirjeitä ja kortteja on säilynyt 14. Yhteisistä ystäväistä etenkin Nastin kanssa kirjoittivat Maija (9 kirjettä) ja Anni Po. (5 kirjettä). Maija oli Salmista kotoisin ollut opettaja, joka työskenteli sotavuosina Pirkanmaalla ja Pitkärannassa. Anni Po., josta käytän leipätekstissä nimeä posti-Anni, hoiti Salmin postia sisarensa kanssa. Välillä hän oli samassa työssä pääkaupunkiseudulla, josta palasi Salmiin. Jatkosodan lopulla posti-Anni siirtyi jälleen pääkaupunkiseudulle. Nasti talletti kirjeitä ja kortteja lähes yhtä paljon kuin sisarensa, mutta niissä painottuu perheensisäimen kirjeenvaihto.²³

Kättilöisarusten ystäväverkostoon olivat liittyneet 1930-luvulla viipurilaisisarukset Olga ja Asta. Yhdistävänä linkkinä oli Klaudia ja Nasti Mureen veli, kanttori Johannes Mure, joka oli Viipurin suomalaisen kreikkalaiskatoლის seurakunnan palveluksessa. Olga ja Asta työskentelivät rautatievirkailijoina ja olivat mukana seurakunnan toiminnassa. Sota-aikana he siirtyivät Pirkanmaalle, josta muuttivat pääkaupunkiseudulle. Olga ja Asta kirjoittivat pääosin yhteisiä kirjeitä, joita osoittivat Klaudialle, Nastille, Johannekselle sekä näiden äidille Tatjana Mureelle. Kirjeitä ja kortteja on säilynyt yhteensä 18 kappaletta vuoden 1939 lopulta vuoden 1944 loppuun.²⁴

Ystävien lisäksi sukulaiset lähettivät kirjeitä ja kortteja, joita kokoelmassa on tarkastelujalla yhteensä noin 35. Sukulaisten lähettämät kirjeet eroavat ystävien lähettämistä kirjeistä siinä mielessä, että sukulaissuhde motivoi kirjoittamaan eri tavoin kuin ystävyssuhde. Kirjeet saattoivat olla muodollisempia, tai omien tunteiden sijaan käsiteltiin konkreettisia arjen asioita. Varsinkin korteilla, joita on reilusti yli puolet kokonaisuudesta, ylläpidettiin sukulaissuhdetta tervehdyksin ja esimerkiksi joulu- ja pääsiäiskortein.²⁵

Mureen perheelle yhteisesti osoitetuissa kirjeissä käsiteltiin perheenjäsenten kuulumisia, jaettiin osoitetietoja ja keskusteltiin sukulaisten kohtaloista, kuten serkun kaatumisesta talvisodassa. Tatjana oli luku- ja kirjoitustaidoton, joten talvisodan aikana hänen kirjeenvaihdos-

taan huolehti tytär Anni Mure (1902–1982) ja jatkosodan aikana Klaudia. Mureen sisarusten nuorin veli Yrjö Mure (1912–1982) jää sen sijaan tämän kirjeenvaihtoverkoston ulkopuolelle.²⁶

Mureen sisaruksille ja heidän ystävilleen kirjeiden kirjoittaminen oli luontevaa. He olivat käyneet kouluja, joten kirjakieli ja kirjeiden kirjoittaminen olivat sujuvaa. Sukulaisten koulustausta oli heikompi, mutta heidänkin kirjeensä ovat melko sujuvia. Kirjeet serkuilta perheineen havainnollistavat sitä, että kynään oli tartuttava sodan poikkeusolojen vuoksi, kun sukulaisiin oli saatava yhteys kuulumisten välittämiseksi tai ongelman ratkaisemiseksi. Sukulaisuus ikään kuin velvoitti kirjoittamaan. Ystävyksille kirjeet tarjosivat väylän jakaa kokemuksia, saada lohdutusta ja tuntea yhteisöllisyyttä.²⁷ Suurin osa kirjeistä on yhdelle tai useammalle kirjearkille molemmin puolin käsin kirjoitettuja viestejä, jotka lähetettiin kirjekuussa. Käsiala on helpposti luettavaa. Yksi ystävästä käytti kirjoituskonetta kirjeidensä kirjoittamiseen.²⁸

Kirjoittamisen käytäntöjä

Tässä luvussa evakkoystävysten kirjoittamista jäsennetään kirjoittamisen käytänteiden näkökulmasta. Sota ja evakuoiminen aiheuttivat poikkeustilanteen, kun ystävykset eivät tienneet toisistaan. Kirjoittamista ohjasivat entuudestaan tutut konventiot eli kirjoittamisen muodot ja tavat. Kirjoittaminen oli vastavuoroista. Lukija huomioitiin puhuttelulla ja omaa viivästynyttä vastausta pahoiteltiin.²⁹ Evakkoudessa kirjeiden rooli korostui. Esimerkiksi Marjatta Hietala, joka on tutkinut Viipurin läänin Johanneksen pitäjän Kajjalan kylän naisten toisilleen lähetämiä kirjeitä, toteaa, että evakkoon joutuneilla karjalaisilla oli kyky ja tahto kirjoittaa kokemuksistaan, tunteistaan ja ongelmistaan. Kirjeet korvasivat kasvokkain käydyt keskustelut, kun maantieteelliset etäisyydet olivat erottaneet suurperheiden jäsenet toisistaan.³⁰

Klaudia Mure ja tämän kirjeenvaihtoverkoston kuuluvat ystävät olivat kirjoittaneet kirjeitä jo ennen talvisodan evakuoimisen alkamista. Esimerkiksi Olga ja Asta olivat hyvin todennäköisesti kirjoittaneet Viipurista Salmiin, kun

Klaudia ja Johannes olivat olleet kirjeenvaihdossa Sonjan kanssa. Aiemmin kirjoittaminen ei ollut välttämättä keskinäistä, koska monet ystävyksistä asuivat samalla paikkakunnalla Salmassa. Näissä tapauksissa kirjeenvaihtosuhde aloitettiin ikään kuin tunnustellen. Sitä ennen konkreettisena haittana ja esteenä kirjoittamisen aloittamiselle oli se, että ystävyksiltä puuttuivat toistensa osoitetiedot.³¹

Talvisodan taistelujen alettua evakkoon joutuneet ystävykset eivät tienneet toistensa olinpaikkoja. Sen lisäksi postinkulussa oli ongelmia, kun kenttäposti ei tavoittanut evakkoon joutunutta kotirintamaa. Olga ja Asta saivat lähetettyä joulukuussa 1939 Klaudialle kirjeen, johon Klaudian tekemä vastausluonnos on säilynyt. Sitä leimasi taistelutahto ja toivo paremmasta tulevaisuudesta. Päälimmäisenä oli kuitenkin epätietoisuus läheisten tilanteesta: ”Olemme olleet huolissamme kun ei ole Johanneksesta tullut minkäänlaista tietoa moneen viikkoon.”³² Yhteydenoton ansiosta Olga ja Asta sekä Mureen sisarukset saivat vaihdetuksi toistensa osoitteet joulun jälkeen. Osoitetietojen saattamisessa Johannekselle tarvittiin välittäjäksi tämän esimies Viipurin suomalaisesta seurakunnasta.³³

Ystävykset selvittelivät toistensa osoitteita pitkään, ja apuna käytettiin koko verkostoa. Esimerkiksi Martta sai selville Klaudian osoitteen tämän veljen kanttori Johannes Mureen kautta keväällä 1940. Martta oli saanut ensin kanttorin osoitteen seurakunnasta, mutta muiden Mureen perheenjäsenten osoitteita hänellä ei vielä ollut.³⁴ Vastaavasti sukulaiset saivat selville toistensa osoitteita vähitellen talvisodan aikana sekä keväällä ja kesällä 1940.³⁵ Kun Klaudia palasi jatkosodan alussa Salmiin, tieto levisi ystävältä ja sukulaiselta toiselle.³⁶

Kirjeiden kirjoittamistahti vaihteli läheisimpien ystävyksien osalta kiivaimmillaan viikoista kuukausiin, kun osa ystävästä taas kirjoitti selvästi harvemmin. Kirjoittamisen jaksottaisuus selittyi sodan vaiheiden heijastumisena tarpeeseen kirjoittaa ja toisaalta kirjoittajien henkilökohtaisilla seikoilla, kuten elämäntilanteella tai avun tarpeella. Tihentyminä säilyneissä kirjeissä näkyvät talvisota, vaikka pääosa Klaudian

ja Nastin vastaanottamista kirjeistä on vuodesta 1941 lähtien, ja jatkosodan vuodet 1942 ja 1943.³⁷

Nastin kannalta kirjeenvaihto oli vilkkaimmillaan vuonna 1944, kun perheen yhteiset ystävät lähettivät Nastin kotiin irtaimistoaan suojaan pommituksilta helmi-maaliskuussa ja kesällä 1944. Kirjoittamisen motiivit vaikuttivat kirjoittamisen käytänteisiin. Tämä korostuu etenkin ystävien Nastille lähettämässä kirjeessä, kun ystävät pyysivät Nastia järjestämään asioitaan ja ottamaan vastaan irtaimistoa. Tuolloin kirjeenvaihto Urjalassa asuneen ystävän kanssa merkitsi kontaktia, josta oli kirjoittajalle myös käytännöllistä hyötyä.³⁸

Kirjoittamisen taukoihin viitattiin kirjeissäkin pahoittelemalla omaa aikaansaamattomuutta tai toisen vastaamattomuutta.³⁹ Esimerkiksi muutamassa tapauksessa ystävät odottivat vastausta Klaudialta, joka ei jostain syystä ollut vastannut aiemmin lähetettyyn kirjeeseen. Mahdollisesti tämä selittyy sillä, että Klaudia ei kiireidensä vuoksi ehtinyt kirjoittamaan ystävilleen. Klaudia on kuitenkin tallettanut aiemmin saapuneet sekä vastaamatta jääneen ja pian saamansa uuden kirjeen, jossa mainittiin vastauksen odottamisesta, sekä lopulta saamansa kiitoskirjeen vastauksen saapumisesta.⁴⁰

Aineistossa on yksittäisiä aukkoja, jotka johduttavat kadonneista kirjeistä. Esimerkiksi Sonjan ja Klaudian ensimmäistä säilynyttä kirjettä keväältä 1941 on edeltänyt kirjeenvaihto, jota ei ole tallella. Säilynyt kirjeenvaihto alkaa kesken keskustelun.⁴¹ Kirjeistä ja Klaudian tallentamista kirjeluonnoksista käy ilmi, että kirjeitä ei välttämättä kirjoitettu alusta loppuun yhdeltä istumalta: ”Olin jo aloittanut sinulle kirjeenkin, mutta taas keskeytin, en tiedä miksi, kai odotin kirjettäsi,” kuten Martta kirjoitti.⁴²

Ylipäänsä kirjoittajat käsittelivät kirjoittamista. Esimerkiksi Sonja ja Martta sivusivat kirjeenvaihtosuhteitaan. Maininnat siitä, oliko joku kirjoittanut tai jättänyt kirjoittamatta, toistuivat.⁴³ Ystävät pitivät Klaudian kirjeitä hyvin kirjoitettuina, joten niihin verrattuna kirjoittaja saattoi pitää omaa kirjettään jopa tylsänä.⁴⁴ Toisaalta ystävät moittivat joskus toisiansa selän takana. Aiheeksi riitti saamattomuus

kirjeiden kirjoittamiseen tai muistamattomuus korvausanomusten lausuntoja laadittaessa.⁴⁵ Korvausanomuksilla haettiin korvausta sodassa menetetyistä rakennuksista, maaomaisuudesta ja irtaimistosta. Siirtoväen korvauksista vastasi Suomen valtio.⁴⁶

Ystävyden ylläpitäminen kirjeissä

Rakas Klaudia! Minä kiitän Sinua siitä sydämellisestä osanotostasi, jota uhkuu kirjeesi. Tunnen Sinut rakas Klaudia niin olevan lähelläni ja aina olet sama uskollinen ystävä vuodesta vuoteen.⁴⁷

Tässä luvussa tarkastelen, miten ystävyttä, eli läheisiä ja merkityksellisiä ihmissuhteita, ylläpidettiin kirjeissä käytyjen keskustelujen avulla. Kuten Martta kirjoitti Klaudialle, kirjeenvaihto loi ystävysten omien kokemusten mukaan jatkuvuuden ja yhteenkuuluvaisuuden tunteita. Kirjoittajien välinen ystävyys oli syntynyt 1900-luvun alkuvuosikymmenillä. Sota- ja evakko-aikana ystävykset katsoivat jakavansa yhteiset kokemukset, mikä voimisti heidän keskinäistä yhteenkuuluvaisuuden tunnetta. He kokivat ikään kuin olevansa läsnä toistensa elämässä kirjeidensä avulla.⁴⁸

Kirjoittajien läheisyyttä ja luottamuksellisuutta ilmensivät kirjeen avaavat puhutellut ja sanavalinnat, kuten ”Rakas Klaudia” ja ”Rakas ystävä” erilaisin versioin. Ystävykset pitivät itse toistensa kirjeitä intiimeinä ja jakoivat niissä laajalla kirjolla erilaisia tuntemuksiaan fyysisestä kivusta kaipaukseen, suruun, iloon, hämmästytykseen ja odotukseen. Kuolema oli läsnä osassa kirjeistä, vaikka se ei sodasta huolimatta ollutkaan pääosassa kuin yksittäistapauksissa lähiomaisen menehtyessä.⁴⁹ Esimerkiksi Klaudian ja Sonjan kirjeenvaihdoissa korostui lohdutuksen hakeminen sekä tuntemusten jakaminen. Sonja oli Klaudian läheisin kirjeystävä, vaikka kirjoittamisessa oli taukoja – vuonna 1943 jopa yli puolen vuoden mittainen.⁵⁰

Luottamuksesta ja syvästä myötätunnosta huolimatta ystävää ei aina tahdottu rasittaa liiaksi omilla huolilla. Kun Martta kirjoitti sairaudesta ja perhesuhteidensa ongelmista omasta

Kättilö Klaudia Mure lähetti ystävilleen valokuvia, joissa poseerasi vastasyntyneiden vauvojen kanssa. Kuva: Suomen Asutusmuseon arkisto.

mielestään aiheettoman paljon, hän pahoitteli: ”näin ikäviä sait kuulla heti alkuun.”⁵¹ Samalla tavoin hän koki, että oli kertonut liikaa lapses- taan: ”anteeksi, mutta äidit aina kehuvat lapsiaan.”⁵² Pahoittelut olivat sekä muodollisia toteamuksia että ilmauksia, joilla osoitettiin anteeksipyyntöä ystävyksiä erottavista puheen- aiheista. Esimerkiksi lapsiin liittyvät aiheet koskettivat eri tavoin kirjoittajia, joista osa oli lapsettomia.

Osa ystävyysuhteista kiinnittyi selvemmin käytännöllisten ongelmien ratkaisemiseen ja auttamiseen poikkeusolosuhteissa. Yhteisistä ystäväistä Maija kirjoitti pääosin Klaudian Urjalassa asuneen Nasti-sisaren kanssa.⁵³ Maijalle Nastin koti oli eräänlainen kiinnekohta ja turvapaikka, josta sai apua ja jonne saattoi lähettää irtaimistoaan suojaan:

Minulla olisi Sinulle sellainen asia, kun minun yksi kapsäkki on Joensuussa (...). Klaudian kanssa oli tästä puhetta ja hän kehotti minua lähettämään sen sinne. Lähettän sen rautateitse, Sinulla on siitä vaivaa hakea se asemalta mutta etkö voi jollakin haettaa maksan vaivat kun vain ilmoitat että kapsäkki on perille saapunut. Olisin kovin turvallisella mielin jos voisit ottaa sen luoksesi. Et kait kieltäne ottamasta sitä hoiviisi. Lähetän postimerkin, kirjoita heti

vastaus kun olet saanut tämän kirjeeni. Auta lähimmäistä –.⁵⁴

Ystävykset pitivät huolta toisistaan ja vetosivat toisiinsa ystävyuden nimissä. Toisaalta he toimivat vastavuoroisesti, eli avun saaja oli valmis korvaamaan kustannukset. Kun emännöitsijä-Anni suunnitteli paluuta Salmiin, kävi hän tiivistä kirjeenvaihtoa Salmissa olevan Klaudian kanssa. Tuolloin kirjoitettiin Salmin olosuhteista. Taloudellisia kysymyksiä käsitteleviä kirjeitä kirjoittaja piti luottamuksellisina, mikä ilmentää puheenaiheiden merkitystä ystävyuden ylläpitämisessä.⁵⁵

Sodan niukkuuden aikana oma vakaa taloudellinen asema koettiin ehkä liiankin etuoikeutetuksi, eikä siitä ollut sopivaa keskustella julkisesti: ”Minä puhun sinulle aivan vilpittömästi siinä mielessä ettet kerro kenellekään.”⁵⁶ Katkelman kirjoittanut Anni oli saanut järjestettyä itselleen hyvän asunnon ja hyväpalkkaisen työn, kun useimpia muita vaivasivat sota-ajan pula ja niukkuus. Myös Sonja kirjoitti, että hermojen kestävyyttä vaadittiin aseveljeyden ja yksimielisyyden nimissä, kun omat talonrakennustyöt eivät edenneet muiden rakennustöiden ollessa etusijalla.⁵⁷ Kirjoittajat olivat tottuneet aineellisesti turvattuun elämään, ja heidän sosiaalinen asemansa oli hyvä. Tämä oli yhteydessä siihen, että heidän asunto-olosuhteensa olivat järjesty-

neet poikkeuksellisen hyvin.

Suurin osa kirjoittajista tuli hyvin toimeen sotavuosinakin, joten he loivat uusia verkostoja, joissa olivat keskeisiä jäseniä. Tästä kertoo se, että kirjoittajat osallistuivat evakko- ja asuinpaikkakunnillaan juhliin ja erilaisiin tilaisuuksiin. He viettivät omia syntymä- ja nimipäiviään, joille osallistui seudun merkittäväksi koettuja henkilöitä.⁵⁸ Esimerkiksi emännöitsijä-Anni kirjoitti elämästään vieraassa ympäristössä ja siellä luomistaan uusista verkostoista:

Minä vaan täällä [Etelä-Savossa] jatkuvasti olla nököttän, vaikka sieluni sisimmässä sinne [Salmiin] palaa. Joskus elämä tuntuu tyhjääkin tyhjemmältä – vaan sitten taas on riemua rajattomasti sillä voivat nämä uudetkin tuttavat olla hauskoja, joskus pannaan pienet pirinat pystyyn ja sillä hyvä.⁵⁹

Ainakin osa kirjoittajista kertoi Annin tavoin vapaa-ajan vietosta, joten kaikki aika ei välttämättä kulunut töissä sodan poikkeusolosuhteista huolimatta.

Kirjeet ja muut postilähetykset olivat ainoa konkreettinen side useiden ystäväysten välillä. Kirjeiden lisäksi ystävykset lähettivät toisilleen paketteja, joissa oli useimmiten ruokaa ja elintarvikkeita, jopa lahjojakin.⁶⁰ Toisinaan kirjekuoreen saatettiin laittaa valokuvia. Klaudia lähetti ystävilleen työpaikallaan Leppävirran Suomen Huollon synnytystuvalla otettuja kuvia. Niissä kättilö oli äitien ja vastasyntyneiden vauvojen kanssa, joten ystävät pitivät kuvia herttaisina.⁶¹

Kirjoittajia motivoi toive siitä, että he tapaisivat toisensa. He pyysivät toistuvasti toisiaan luokseen, vaikka he eivät välttämättä lainkaan tavanneet sotavuosina. Hanna Kuusi tulkitseekin, että odottaminen oli eräänlainen selviytymisstrategia⁶². Etenkin Sonja odotti Klaudiaa luokseen. Toistuvia odottamisenaiheita olivat myös rauhan solmiminen tai puolison saapuminen rintamalta lomalle tai joulun viettoon.⁶³

Karjalaan kaipuun dokumentit

Rakas Klaudia! Iloiset kiitokset pitkästä, puhuvasta ja todella sisältörikkaasta

kirjeestäsi! Pidän sen tallella eräänlaisena johdantona ajatusmaailmaasi siksi, että kun joskus tapaamme, ei mene vuorokausimitalla aikaa jälleentutustumiseen. Kirjeesi oli niin aito, että täysin saatoin eläytyä niin Tampereen sairaalassa kokemaasi mielialaan kuin Salmiin tuloosikin ja nykyiseen, tyhjään, -niinhän sanot-, elämäsi, nimittäin seura-elämään. Työelämähän ei ole tyhjää. Kyllä tunnen, Klaudia, nuo tunteet ja ajatukset, joita ihminen ajattelee silloin, kun huomaa, ettei ympäristö ollenkaan ymmärrä riemussa eikä murheessa. Tuntuu kuin olisi yksinään eri tähdellä syntynyt ja koko kylmä avaruus eroittaisi yksinäisen muista ihmisistä.⁶⁴

Kuten salmilaislähtöinen opettaja Aune kirjoitti kesällä 1943, jakoivat ystävykset yhteisiä kokemuksia ja tunteita. Ystävyksiä yhdisti etenkin Laatokan Karjala. Juuret ja karjalaisuus itseymmärryksen perustana olivat kirjeissä läsnä sekä julkilausuttuina että rivien väleissä. Ikävästä kotiseudulle kirjoitti etenkin Aune. Hänellä oli seinällään kotiseutua kuvaava taulu, joka oli kuin ”korvike Laatokan välkkeestä”.⁶⁵ Sodan erottamat ystävykset kokivat keskinäisen yhtenäisyyden säilyneen tai ainakin he toivoivat sen säilyvän välimatkoista huolimatta: ”Vaikka kaikki olemme hajallaan, niin silti olemme kosketuksissa toistemme kanssa.”⁶⁶ Kirjeillä oli suuri rooli yhteenkuuluvaisuuden ylläpitäjänä, mikä kannusti kirjoittamaan. Ylipäänsä sota-ajan kirjeiden katsotaan olevan erityisen tunnelatautuneita.⁶⁷

Osa kirjeiden sisällöistä oli sellaista, joka luettiin ääneen muiden kuullen. Esimerkiksi kotitalousopettaja Henni kirjoitti, että oli lue- nut Klaudian lähettämän kirjeen sortavalalaisille ystävilleen. Kirje käsitteli Klaudian paluuta Salmiin jatkosodan aikana.⁶⁸ Nuo Klaudian kirjoittamat kirjeet herättivät voimakkaita reaktioita ystäväissä, kun Klaudia palasi jo varhaisessa vaiheessa kotiseudulle. Ystävät kirjoittivat hänestä jälleenrakentajana, ja kirjeet olivat nostalgisoivia eli kaipuun värittämiä.⁶⁹ Kirjoittajien laatokankarjalainen tausta tulee ilmi joistakin sanonnoista, kuten ”Ylen suuret passibot”⁷⁰ eli kovin suuret kiitokset. Silti valtaosa tekstistä on

kirjoitettu suomen kirjakielillä.

Merkittävää kirjeenvaihdon merkitysten ja sisältöjen kannalta oli myös se, että vain osa ystäväistä palasi jatkosodan aikana takaisin valla- tuille kotiseuduilleen. Mahdollisista paluusuun- nitelmista ja varsinaisesta paluusta keskusteltiin toistuvasti. Myös vierailut takaisin vallattuun Karjalaan, etenkin Salmiin ja Viipuriin, rapor- toitiin tarkasti. Kun joku ystävästä oli käynyt kotiseuduilla, toiset halusivat tietää tuoreim- mat kuulumiset. Esimerkiksi Maija oli käynyt kotiseudullaan, minkä jälkeen kirjoitti Nastille: ”Olisi hauska jutella matkakuulumisia.”⁷¹ Kaik- kiaan noin kolmasosa evakoista ei palannut kotiseuduilleen, vaan tämä pääosin kaupunki- ja taajama-asukkaista koostuva siirtoväen joukko oli asettunut asumaan ja työskentele- mään uusille paikkakunnille tai haki paikkaansa muualta Suomesta.⁷²

Kirjeiden kirjoittajien asettumista muualle Suomeen edistivät heidän ammattinsa sekä sosiaalis-kulttuurinen asemansa. Itsenäisyys ja ammateissa toimiminen helpottivat verkostojen luomista, mutta siitä huolimatta vuosikymmen- ten ajan toisensa tunteneet kättilö Klaudia Mure ja hänen ystävänsä kirjoittivat, että he koki- vat henkistä yksinäisyyttä ja kaipasivat toistensa seuraa sodan erottamina ollessaan. Vaikka lähi- piireihin oli tullut uusia tuttavuuksia, oli entin- en ystäväverkosto ensisijainen ryhmä, jossa kokemuksia ja tunteita jaettiin.⁷³

Lopuksi

Kättilö Klaudia Mureen ystäviltaan saamat kir- jeet ja kortit ovat dokumentteja, joiden avulla evakkoon joutuneet karjalaistaustaiset naiset pitivät yhteyttä toisiinsa. Aikalaisille ne olivat väylä ystävyiden säilyttämiseen, kokemusten ja tunteiden vastavuoroiseen jakamiseen sekä avun pyytämiseen ja antamiseen. Tutkijalle kirjeet ja kortit ovat lähteitä, joista voi tulkita esimerkiksi sota- ja evakkoajan kirjoitettuja kokemuksia, kirjoittamisen konventioita sekä kirjeenvaihdon merkityksiä kriisiaikoina. Evak- koystävysten kirjeissä yhdistyvät kirjoittamisen yleisesti tunnistetut käytänteet ja konventiot, kuten kirjeen muoto ja fraasit, sekä tähän tapa-

ukseen leimallisesti liittyvät piirteet. Poikkeuk- sellista oli esimerkiksi se, että äkillisesti kotinsa jättäneet ystävykset eivät tienneet toistensa evakkopaikkoja tai että osoitteiden selvittämi- nen saattoi olla työlästä.

Leimallista toisen maailmansodan aikai- sille kirjeille oli myös se, että rinnakkain toimi kaksi postijärjestelmää. Kotirintaman kirjeet ja kortit kulkivat siviilipostissa, kun sotarintaman ja kotirintaman välillä toimi kenttäposti. Aiempi kirjetutkimus on kiinnittänyt huomiota kenttä- postiin ja sen sensuuriin, mutta tutkimuksel- lisesti mielenkiintoisia ovat myös sotavuosien siviilikirjeet. Kuten Klaudia Mureen saamat kirjeet tuovat ilmi, osa siviilipostista joutui sen- suurin tarkastamaksi. Tämä saattoi tulla kirjoit- tajille yllätyksenä.

Ystävykset kirjoittivat, että he kokivat kes- kinäistä luottamusta ja ymmärrystä. Aiemmassa tutkimuksessa on katsottu, että perhekirjeen- vaihdoissa sisarukset kirjoittivat keskenään luottamuksellisimpia kirjeitä.⁷⁴ Klaudia Mureen kirjeet osoittavat kuitenkin sen, että intiimejä kirjesuhteita oli myös ystävyiden kesken. Eten- kin Sonja ja Martta kuvasivat omia tuntemuk- siaan avoimesti Klaudivalle. Ystävät eivät kuiten- kaan muodostaneet yhtenäistä ryhmää. Katson, että kirjesuhteet jakautuvat erilaisiin kategori- oihin läheisyyden ja kirjoittamisen motiivien suhteen. Intiimeimpiä kirjeitä kirjoittivat Klau- dian henkilökohtaiset ystävät, kun Klaudivan ja Nastin yhteiset ystävät kirjoittivat useimmiten käytännöllisten asioiden hoitamiseen liittyvistä aiheista. Koko Mureen perheen yhteiset ystävät ja sukulaiset kirjoittivat toisinaan velvollisuu- dentunnosta.

Kirjoittajilla oli tavoitteena säilyttää kes- kinäiset yhteydet. Vaikka kirjoittamiseen tuli taukoja, eivätkä kirjoittajat tavanneet toisiaan sotavuosina, kirjeenvaihdot koettiin merkityk- sellisiksi. Ystävien kesken kirjeiden kirjoitta- jien ja heidän läheistensä ei tarvinnut piilottaa tai vaieta karjalaisuudestaan⁷⁵, vaan se oli heitä yhdistävä tekijä. Sen vuoksi ystävyttä ylläpitä- vät keskustelutkin liittyivät yhteisesti jaettuihin kokemuksiin. Sodan vaiheet heijastuivat evak- koystävysten toisilleen lähettämien kirjeiden

riveille, kun he käsittelivät kokemuksiiaan, vaihtoivat kuulumisia, antoivat toisilleen vertaistukea, ratkoivat käytännöllisiä ongelmia ja suunnittelivat tulevaisuutta toivoen sodan loppumista. Vaikka kirjeet olivat ystäväysten intiimiä keskustelua, niissä oli samaan aikaan läsnä laajempi ystäväverkosto. Kysymyksillä otettiin huomioon kirjeen vastaanottajan ohella sisarukset, perheenjäsenet ja muut yhteiset ystävät. Sukututkijalle kirjeet ovat parhaimmillaan moniääninen lähde, joka valottaa menneisyyden ihmisten elämää vivahteikkaasti. ■

FM **Hannu Heikkilä** on tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

The letters of the midwife Klaudia Mure (1900–1947) and her evacuated friends written during the Second World War •

This article investigates the modes of letter-writing and how and why friends wrote to each other and how they maintained their friendship. From the letters emerges a group of friends and close relatives. About 150 letters and cards they wrote are the main source for the article. Klaudia Mure and her friends were united by their home in Ladoga Karelia or on the Karelian isthmus, by their school education, by their good social status and by their evacuation experiences. Most of the writers were women born in the late nineteenth or early twentieth centuries. As source material, their letters make possible a reading that illuminates a little-researched group of people during the war years.

The friends were skilful writers, used to their task. Their writing combined well-known conventions with the special features arising from the evacuation. Two postal systems were in use, military and civilian mail; military mail and some civil mail were subject to censorship. At first, the friends did not know each other's addresses, and there were problems with the passage of military mail. Most of the postcards went through civilian mail during the holidays. They were mostly sent by close relatives, for whom the card was a less troublesome option than the letter.

Separated by the evacuation, friendships were written about with appreciation, though there could be breaks in communication or writing could be the only tangible

bond between friends. Letters provided a way for friends to share experiences and feelings, gain support, and at the same time take care of everyday issues. The motivation to write was enhanced by the fact that friends could write openly with each other about matters they considered intimate. The writers did not need to keep quiet about their background and situation. For genealogists, letters provide a multivocal source.

Viitteet

- 1 Tämä artikkeli on kirjoitettu Jalmari Finnen Säätiön ja Suomen Kulttuurirahaston Pohjois-Savon rahaston tuella.
- 2 Ks. esim. Hietala 2001: 245–256; Kaarninen 2015: 180–199; Beer & Gardner 2015, 425–431; Dahlbäck 1994; Gerber 2006; Bland 2004: 225–239; Nevalainen 2010: 228–248; Hartley 2016: 183–195; Hietala 2018: 186–205; Heikkilä 2017; Heikkilä 2015; Partanen 1999.
- 3 Ks. esim. Suojanen (toim.) 1984.
- 4 Ks. myös Keravuori 2015; Kuusi 2000: 347–365; Pehkonen 2013; Hagelstam 2014; Kinnunen & Kivimäki 2018: 380–381.
- 5 Kinnunen & Kivimäki (toim.) 2006.
- 6 Kinnunen & Kivimäki 2018: 382.
- 7 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet vastaanottajittain 1939–1986.
- 8 Metsberg 2015: 30–43; Pietiäinen 1988: 170–187.
- 9 Tikka, Taskinen & Nevala-Nurmi 2015: 6–9; Metsberg 2015: 30–43; Hagelstam & Taskinen 2015: 44–59; Pietiäinen 1988: 170–187.
- 10 Metsberg 2015: 30–43. Klaudia Mureesta ja hänen perheestään ks. Partanen 1999 ja Heikkilä 2015. Klaudia Mureen palaamisesta Salmiin ks. Heikkilä 2017: 142–149. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet vastaanottajittain 1939–1986.
- 11 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet vastaanottajittain 1939–1986, Aune Klaudia Mureelle 19.3.1942, Maija Klaudia Mureelle 23.6.1942, Sonja Klaudia Mureelle 20.12.1942, 16.1.1943, Martta Klaudia Mureelle 18.7.1943.
- 12 SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, Olga ja Asta Nasti Mureelle 4.4.1944, V. Nasti Mureelle 8.3.1940 (postileima).
- 13 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet vastaanottajittain 1939–1986, Aune Klaudia Mureelle 16.5.1942; esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Olga ja Asta Klaudia Mureelle 10.1.1940 (KPK). Lyhenne KPK tarkoittaa kirjeposti-korttia.

- 14 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Olga ja Asta Tatjana Mureelle 26.3.1940 (KPK), Santeri Tatjana Mureelle 5.1.1942 (KPK), Olga ja Asta Klaudia Mureelle 10.1.1940 (KPK), Henni Klaudia Mureelle 23.2.1940 (KPK), Anni Po. Klaudia Mureelle 3.1.1942 (KPK), Paavo Klaudia Mureelle 21.5.1942 (KPK), Anni Po. Nasti Mureelle 10.10.1940 (KPK), 28.7.1944 (KPK), 23.10.1944 (KPK), 16.11.1944 (KPK), Maija Nasti Mureelle 2.4.1942 (KPK), 8.7.1942 (KPK), 21.8.1942 (KPK), 19.6.1944 (KPK), Olga Nasti Mureelle 7.10.1944 (KPK), Olga ja Asta Johannes Mureelle 12.12.1939 (KPK), 18.1.1940 (KPK), 12.4.1940 (KPK), 25.8.1941 (KPK), Sonja Johannes Mureelle 30.12.1939 (KPK), Leonidas Johannes Mureelle 7.4.1940 (KPK); SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, Paula ja Sonja Johannes Mureelle 27.12.1940.
- 15 SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986.
- 16 Pietiäinen 1988: 94–97, 562. Osa korteista vastaa postimaksultaan alle 50 g:n ristsiteitä.
- 17 Pietiäinen 1988: 179–187, 356–358.
- 18 Vrt. Hietala 2001: 245–256; Leskelä-Kärki 2006: 20; Pehkonen 2013: 38–42.
- 19 Suomen Asutumuseon kotisivut.
- 20 Leskelä-Kärki 2004: 324–328; Pehkonen 2013: 42–51; Kivimäki 2019: 15–34.
- 21 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kirjeet 1939–1944; SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kortit 1939–1944.
- 22 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen vastaanottamat kirjeet 1939–1944 ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kirjeet 1939–1944; SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeitä ja kirjoituksia, kättilö Klaudia Mureen lähettämättömiä kirjeitä 1939–1944; SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kortit 1939–1944.
- 23 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen ja kättilö Nasti Mureen vastaanottamat kirjeet 1939–1944;
- SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen, kättilö Nasti Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kortit 1939–1944.
- 24 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, emäntä Tatjana Mureen, kättilö Klaudia Mureen, kättilö Nasti Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kirjeet 1939–1944; SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen ja kättilö Nasti Mureen vastaanottamat kortit 1939–1944.
- 25 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Niina Klaudia Mureelle 30.11.1941, 15.2.1942, Vihtori, Maija ja lapset Klaudia Mureelle 16.4.1942, Paavo Klaudia Mureelle 21.5.1942 (KPK), Mikko Klaudia Mureelle 19.12.1942; SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, emäntä Tatjana Mureen, kättilö Klaudia Mureen, emäntä Anni Mureen, kättilö Nasti Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kortit 1939–1944.
- 26 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Santeri Tatjana Mureelle 26.2.1940, 11.4.1940, 5.1.1942 (KPK), Olga ja Asta Tatjana Mureelle 26.3.1940 (KPK), Maria Anni Mureelle 16.8.1940, Olga ja Asta Johannes Mureelle 12.12.1939 (KPK), 18.1.1940 (KPK), 12.4.1940 (KPK), 25.8.1941 (KPK), Johannes A. Johannes Mureelle 29.4.1940, Maria Johannes Mureelle 28.6.1944; SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, Paula ja Sonja Johannes Mureelle 27.12.1940.
- 27 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, emäntä Tatjana Mureen, kättilö Klaudia Mureen, kättilö Nasti Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kirjeet 1939–1944.
- 28 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, kättilö Klaudia Mureen, kättilö Nasti Mureen ja kanttori Johannes Mureen vastaanottamat kirjeet 1939–1944; SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Aune Klaudia Mureelle 16.5.1942 (postileima).
- 29 Dahlbäck 1994: 25–48, 82–104; Lahtinen ym. 2011: 9–25; Elomaa 2011: 280–282; Hagelstam 2014: 25–27; Keravuori 2015: 113–120; Kaar-

- ninen 2015: 182.
- 30 Hietala 2001: 245–256; Hietala 2018: 186–205.
- 31 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Olga ja Asta Klaudia Mureelle 10.1.1940 (KPK), Sonja Klaudia Mureelle 13.5.1941, Sonja Johannes Mureelle 30.12.1939 (KPK).
- 32 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeitä ja kirjoituksia, kättilö Klaudia Mureen lähettä-mättömiä kirjeitä 1939–1944, luonnos joulun 1939 ajalta Olgalle ja Astalle.
- 33 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Olga ja Asta Johannes Mureelle 12.12.1939 (KPK), Olga ja Asta Klaudia Mureelle 10.1.1940 (KPK), Olga ja Asta Johannes Mureelle 18.1.1940 (KPK); SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeitä ja kirjoituksia, kättilö Klaudia Mureen lähettä-mättömiä kirjeitä 1939–1944, luonnos joulun 1939 ajalta Olgalle ja Astalle.
- 34 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Martta Johannes Mureelle 7.5.1940.
- 35 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Santeri Tatjana Mureelle 26.2.1940, Maria anni Mureelle 16.8.1940, Johannes A. Johannes Mureelle 29.4.1940.
- 36 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajit-tain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 27.12.1941, Niina Klaudia Mureelle 30.11.1941.
- 37 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 13.5.1941, 11.6.1941, 27.12.1941, 28.1.1942, 7.3.1942, 20.3.1942, 25.4.1942, 1.7.1942, 17.9.1942, 1.11.1942, 20.12.1942, 16.1.1943, 8.9.1943, 3.1.1944, 1.5.1944.
- 38 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Olga ja Asta Nasti Mureelle 12.2.1944, 3.10.1944, Maija Nasti Mureelle 2.3.1944, 11.3.1944, 21.3.1944, 19.6.1944.
- 39 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 11.6.1941, 27.12.1941, 1.7.1942, 17.9.1942, 8.9.1943, 3.1.1944, 1.5.1944, Anni Pa. Klaudia Mureelle 6.11.1942, Martta Klaudia Mureelle 5.2.1944, 30.5.1944. Vrt. esim. Keravuori 2015: 118.
- 40 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Anni Pa. Klaudia Mureelle 20.7.1942, 6.11.1942, 22.11.1942, 1.2.1943.
- 41 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 13.5.1941. Yksi kortti on säilynyt loppuvuodelta 1940 (SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vas-taanottajittain ja aiheittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 16.12.1940).
- 42 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Martta Klaudia Mureelle 22.3.1941. Ks. myös SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Martta Klaudia Mureelle 1.5.1943 [lähetetty vasta 27.5.1943], Sonja Klaudia Mureelle 1.7.1942.
- 43 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajit-tain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 27.12.1941, 28.1.1942, 3.1.1944, Anni Pa. 22.11.1942, 12.2.1943.
- 44 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Anni Pa. Klaudia Mureelle 1.2.1943.
- 45 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeitä ja kirjoituksia, kättilö Klaudia Mureen lähettämättömiä kirjeitä 1939–1944, Klaudia Mureen vastausluonnos Martalle 26.4.1943, SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 28.11.1942.
- 46 Kulha 2019: 205–216.
- 47 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Martta Klaudia Mureelle 18.7.1943.
- 48 Vrt. esim. Leskelä-Kärki 2011: 247–267; Elomaa 2011: 280–287; Beer & Gardner 2015, 425–431.
- 49 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Aune Klaudia Mureelle 14.4.1941, Sonja Klaudia Mureelle 1.11.1942, Anni Pa. Klaudia Mureelle 12.2.1943, Martta Klaudia Mureelle 25.10.1940, 1.5.1943, Olga ja Asta Johannes Mureelle 18.1.1940 (KPK), 12.4.1940 (KPK). Vrt. Leskelä-Kärki 2011: 247–248; Dahlbäck 1994: 82.
- 50 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjepostikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 13.5.1941, 11.6.1941, 27.12.1941, 28.1.1942, 7.3.1942, 20.3.1942, 25.4.1942, 1.7.1942, 17.9.1942, 1.11.1942, 20.12.1942, 16.1.1943, 8.9.1943, 3.1.1944, 1.5.1944; SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 10.6.1942.

- 51 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Martta Klaudia Mureelle 1.5.1943 [lähetetty vasta 27.5.1943].
- 52 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Martta Klaudia Mureelle 22.3.1941.
- 53 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Maija Nasti Mureelle 16.3.1942, 2.4.1942 (KPK), 8.7.1942 (KPK), 21.8.1942 (KPK), 2.3.1944, 11.3.1944, 21.3.1944, 19.6.1944.
- 54 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Maija Klaudia Mureelle 2.3.1944.
- 55 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Anni Pa. Klaudia Mureelle 20.7.1942, 6.11.1942, 22.11.1942, 1.2.1943, 12.2.1943.
- 56 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Anni Pa. Klaudia Mureelle 12.2.1943.
- 57 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 13.5.1941.
- 58 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Anni Pa. Klaudia Mureelle 22.11.1942, Sonja Klaudia Mureelle 1.5.1944, Anni Pa. Nasti Mureelle 15.4.1941, SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeitä ja kirjoituksia, kättilö Klaudia Mureen lähettämättömiä kirjeitä 1939–1944, Klaudia Mureen vastausluonnos Martalle 26.4.1943.
- 59 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Anni Pa. Klaudia Mureelle 12.2.1943.
- 60 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 28.1.1942, 3.1.1944, Aune Klaudia Mureelle 16.5.1942, 10.6.1943, 14.6.1943, Anni Pa. Klaudia Mureelle 6.11.1942, Mikko Klaudia Mureelle 19.12.1943, Maija Nasti Mureelle 16.3.1942, Anni Po. Nasti Mureelle 23.10.1944 (KPK), 16.11.1944 (KPK), Olga ja Asta Nasti Mureelle 7.12.1944, SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeitä ja kirjoituksia, kättilö Klaudia Mureen lähettämättömiä kirjeitä 1939–1944, Klaudia Mureen päivämätön vastausluonnos Aunelle kesäkuulta 1943: ”Rakkaat ystävät!”.
- 61 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Martta Klaudia Mureelle 22.3.1941, Sonja Klaudia Mureelle 25.4.1942.
- 62 Kuusi 2000: 364.
- 63 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 13.5.1941, 11.6.1941, 27.12.1941, 28.1.1942, 7.3.1942, 20.3.1942, 25.4.1942, 1.7.1942, 17.9.1942, 1.11.1942, 20.12.1942, 16.1.1943, 8.9.1943, 3.1.1944, 1.5.1944; SAA Mureen perheen korttikokoelma, kortit vastaanottajittain ja aiheittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 10.6.1942.
- 64 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Aune Klaudia Mureelle 18.7.1943.
- 65 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Aune Klaudia Mureelle 14.6.1943.
- 66 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Olga ja Asta Tatjana Mureelle 26.3.1940 (KPK). Ks. myös SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Anni Po. Nasti Mureelle 28.7.1944 (KPK).
- 67 Ks. esim. Tikka, Taskinen & Nevala-Nurmi 2015, 6–9.
- 68 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Henni Klaudia Mureelle 10.3.1942.
- 69 Esim. SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 27.12.1941 ja 28.1.1942.
- 70 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Aune Klaudia Mureelle 16.5.1942 (postileima).
- 71 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Maija Nasti Mureelle 21.8.1942 (KPK).
- 72 Nevalainen 2010: 232.
- 73 SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeitä ja kirjoituksia, kättilö Klaudia Mureen lähettämättömiä kirjeitä 1939–1944, Klaudia Mureen päivämätön vastausluonnos Aunelle kesäkuulta 1943: ”Rakkaat ystävät!”; SAA Mureen perheen kirjekokoelma, kirjeet ja kirjeistikortit vastaanottajittain 1939–1986, Sonja Klaudia Mureelle 7.3.1942, Aune Klaudia Mureelle 10.6.1943, 14.6.1943.
- 74 Kuusi 2000: 364–365.
- 75 Vrt. Kaarninen 2015: 188.

Arkistolähteet

Suomen Asutusmuseon arkisto

(SAA) Lapinlahti, Mureen perheen kirjekokoelma ja Mureen perheen korttikokoelma, Mureen perheen valokuvakokoelma.

Verkkolähteet

Suomen Asutusmuseo < <https://www.asutusmuseo.fi/> > (luettu 16.12.2019).

Kirjallisuus

- Beer, Bettina & Gardner, Don 2015: Anthropology of Friendship. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (Second Edition), 425–431. Elsevier.
- Bland, Caroline 2004: "In Case the Worst Comes to the Worst": Letters home from Berlin, 1942–1945. Caroline Bland & Máire Cross (eds.), *Gender and politics in the age of letter-writing, 1750–2000*, 225–239. Aldershot: Ashgate.
- Dahlbäck, Kerstin 1994: *Ändå tycks allt vara osagt: August Strindberg som brevskrivare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Elomaa, Hanna 2011: Henkilökohtaista ja ammatillista: Ruotsinkielisten modernistikirjailijoiden kirjeenvaihtoa 1920-luvun lopulta 1940-luvulle. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historian tutkimus*, 273–297. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: SKS.
- Gerber, David A. 2006: *Authors of Their Lives: The Personal Correspondence of British Immigrants to North America in the Nineteenth Century*. New York: New York University Press.
- Hagelstam, Sonja 2014: *Röster från kriget: en etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Doktorsavhandling. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Hagelstam, Sonja & Taskinen, Ilari 2015: Hiljaisuuden myytit: Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*, 44–59. Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia. 12 ja Tampereen historiallisen seuran julkaisuja. 18. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.
- Hartley, Jenny 2016: "Letters are everything these days": mothers and letters in the Second World War. Rebecca Earle (ed.), *Epistolary Selves: Letters and Letter-Writers 1600–1945*, 183–195. Warwick studies in the humanities. 4. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Heikkilä, Hannu 2015: "Hänen ammattiloil ei juuri helpol piä elä": Evakkouden, siirtokarjalaisuuden ja asutustilallisuuden määrittämä Mureen sisarusperheen elämäntapa Lapinlahden Alapitkällä 1944–1974. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. <<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/47354>> (luettu 18.4.2019).
- — 2017: *Kirkkojoki*. Väärnin pappilan julkaisuja. 19. Lapinlahti: Asutusmuseosäätiö ja Väärnin Pappila Oy.
- Hietala, Marjatta 2001: Evakkopolulla: mikrohistoriallinen katsaus Viipurin läänin Johannekseen pitäjän Kaijalan kylän naisten selviytymistarinaan. Jukka Korpela, Tapio Hämynen & Arto Nevala (toim.), *Ihmisiä, ilmiöitä ja rakenteita historian virrassa: professori Antero Heikkiselle 60-vuotispäivänä omistettu juhla-kirja*, 245–256. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- — 2018: Ikuinen ikävä – kirjeet tunteiden tulkeina. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.), *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*, 186–205. Siirtolaisinsituutti, Tutkimus 1 ja Sigillum, Bibliotheca Sigillumiana 8. Turku: Siirtolaisinsituutti ja Oy Sigillum Ab.
- Kaarninen, Mervi 2015: "Jätimme kotimme ja astuimme junaan": kahden koulutytön kirjeenvaihto 1942–1945. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*, 180–199. Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia. 12 ja Tampereen historiallisen seuran julkaisuja. 18. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.
- Keravuori, Kirsi 2015: "Rakkaat poikaiset!": Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumentteina (1858-1887). Turun yliopiston julkaisuja - Annales Universitatis Turkuensis C 411. Turku: Turun yliopisto.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) 2006: *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki ja Jyväskylä: Minerva.
- — 2018: Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä: toinen maailmansota ja uusi sota-historia suomalaisissa väitöstudiumuksissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (4): 373–383.
- Kivimäki, Ville 2019: Reittejä kokemushistoriaan: menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Johanna Annola, Ville Kivimäki ja Antti Malinen (toim.), *Eletty historia: kokemus näkökulmana menneisyyteen*, 9–38. Tampere: Vastapaino.
- Kulha, Keijo K. 2019: Karjalainen heimo mieron tiellä. *Evakkotaival. Karjalan siirtoväen tarina*, 16–281. Somerniemi: Amanita Oy.
- Kuusi, Hanna 2000: Sisarusperheen selviytymisstrategioita sotavuosina. Riitta Oitinen, Marjatta Rahikainen, Terttu Turunen &

- Jari Ojala: *Keulakuvia ja peränpitäjiä: vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*, 347–365. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa 2011: Kirjeiden uusi tuleminen. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.): *Kirjeet ja historiantutkimus*, 9–25. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: SKS.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006: *Kirjoittaen maailmassa: Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1085. Helsinki: SKS.
- — 2011: Kirjeet ja kerrotuksi tuleminen kaipuu: kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyden, 1906–1936. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*, 242–271. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: SKS.
- Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2011: *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: SKS.
- Metsberg, Kimmo 2015: Kirjeenvaihdon valvojat: Kenttäpostin ja kirjesensuurin järjestäminen talvi- ja jatkosodassa. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*, 30–43. Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia. 12 ja Tampereen historiallisen seuran julkaisuja. 18. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.
- Nevalainen, Pekka 2010: Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen. Yrjö Kaukaiainen ja Jouko Nurmiainen (toim.), *Viipurin läänin historia. VI, Karjala itärajan varjossa*, 228–248. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy.
- Partanen, Päivi 1999: *Pientalopoika Yrjö Mure ja asutustoiminta sodanjälkeisessä Suomessa: ”Jokohan ensi kesäksi piässemme kotiloih, vai viegö viskattannah etehpäi?”*. Lapinlahti: Asutusmuseo.
- Pehkonen, Erkki 2013: ”Poikasi täältä jostakin”: Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä. Jyväskylän yliopisto. 217. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka 1988: Suomen postin historia. 2. Helsinki: Posti- ja telelaitos.
- Suojanen, M. K. (toim.) 1984: *Sota-ajan kirjeet*. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tikka, Marko, Taskinen, Ilari & Nevala-Nurmi, Seija-Leena 2015: Kirjeiden tutkimaton maailma. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.) 2015: *Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*, 6–9. Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia. 12 ja Tampereen historiallisen seuran julkaisuja. 18. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.
- Tikka, Marko, Taskinen, Ilari & Nevala-Nurmi, Seija-Leena (toim.) 2015: *Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia. 12 ja Tampereen historiallisen seuran julkaisuja. 18. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.

